

УДК 821.512

ÖZBEK CEDİD ŞAİRİ TEVELLÂ'NIN GASPIRALI İSMAİL BEY'İN ÖLÜMÜNE YAZDIĞI MERSİYE

Üşenmez E.

*Стамбульский университет Арель, г. Стамбул, Турция,
e-mail: fahemek@gmail.com*

Giriş. Tölegen Hocamyaroğlu (Tevella) (1883-1939). 1883 yılında Taşkent'in Kökçe nahiyesi Abı nezir mahallesinde dünyaya gelen Tolegen Hocamyaroğlu (Tevella) Özbek Cedid edebiyatının önde gelen şair ve gazetecilerinden birisidir. Babası Hocamyar Cıyanbayoğlu 1909 yılında hayata veda etmiştir. Eski mektepte okuyan Tolegen Hocamyaroğlu (Tevella) Taşkent'teki Beylerbeyi medresesi ile Rus milli mekteplerinde eğitim görmüştür. 1900-1910 yılları arasında Osmanbek Salihcanbayoğlu yanında çalışmış daha sonra 1910-1917 yılları arasında çeşitli ticari kuruluşlarda görev almıştır (Kasimov ve diğerleri, :2004-206, Kahhar, 2000/III: 21).

1910'lu yıllardan itibaren şiir yazmaya başlayan Tolegen Hocamyaroğlu meşhur Özbek şairlerinden Türkistan'ın Sayram şehriden olan Yusuf Saryamî (1840-1912)'nin talebesi olmuştur. Hocası ona Tevella mahlasını vermiştir.

1910'lu yıllarda şiirleri çeşitli matbuatlarda yayımlanmaya başlayan Tevella vatan-millet duygularını üstün tutan ve bunu ar namus meselesi sayan aydınlardandır. Terakki, Seda-yı Türkistan, Şöhret, Seda-yı Fergana gibi dergilerde onun şiir ve makaleleri yayımlanmaya başlamıştır. Türkistan'ın işgali onun kalbinde derin yaralar açmıştır. Onun şiirlerine baktığımız zaman asrın başındaki Türkistan'ın ne kadar acı ve elem verici bir durumda olduğunu rahatlıkla görebiliriz.

1913-1917 yılları arasında Abdullah Avlanî ve Münevverkâri Abdureşidov'un da aralarında bulunduğu Turan adlı cemiyete dahil olur. 1920'li yıllarda ise Muştum dergisinde faal olarak görev alır. Pek çok devlet hizmeti de icra eden Tevella hoş olmayan bir şekilde suçlanarak devlet görevinden uzaklaştırıldıktan sonra 14 Ağustos 1937 yılında çeşitli milli cemiyetlere üye olmak ve şiirlerinde milliyetçilik ve bağımsızlığı öne çıkarmak suçlarından tutuklanarak hapse atılır. Uydurma mahkemeler ve akıl almaz suçlamaların yanı sıra geride eşi ve çocuklarını bırakan Tevella 10 Kasım 1937 yılında mahkeme tarafından idam edilmiştir. Yüce Sovyet mahkemesi (!) 18 Ekim 1969 yılında onun suçsuz olduğuna karar vermiştir. Şairin kabrinin nerde olduğu bugün için dahi bilinmemektedir.

Türkistan işgal edildikten sonra diğer meslektaşları gibi derhal gaflet uykusunda olan halkı uyandırmaya yoluna gitmiştir. Tevella çeşitli yerlerde ilan edilen fakat basılmayan şiirleri ile henüz hiç yayımlanmamış şiirlerini Revnaku'l-İslam (1916) adı altında 1916 yılında neşreder. Sebzezar (1915) adlı şiir kitaplarında sürekli biçimde halkın eğitilmesi gerektiğini, Turan davasını, cehaletin en büyük düşman olduğunu, ilim ve fen sayesinde bilinçlenip bağımsızlık mücadelesi verilmesi gerektiğini savunmuştur.

Tevella 1905'li yıllardan itibaren Cedid hareketi ile tanışmaya ve içinde yer almaya başlamıştır. Tevella'daki Türklük bilinci ve Turan sevdası sınır tanımaz biçimde cerayan

etmiştir. Tevella o kadar hisli ve duyarlı bir şairdir ki 1914 yılında Osmanlı Devleti şehirlerinden birisinde Kars'ta meydana gelen deprem için Kars (1914) adlı şiiri yazmıştır (Kasimov ve diğerleri 2004: 206).

Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)

Gaspıralı İsmail Bey (İsmail Mirza Gasprinskiy) 20 Mart 1851'de Kırım'ın Bahçe-saray yakınlarındaki Avcı köyünde dünyaya gelmiştir (Ülküsal, 1976: 1150). Bütün ömrünü Türklük, Türkistan, Turan ve Türkistan halkının eğitimi uğrunda harcayan Gaspıralı İsmail Bey 10 Nisan 1863 tarihinde *Tercüman* gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Bu gazete Türk dünyasının ortak sesi, dili ve gönlü gibi işlev görmüştür. Türk dünyasının hemen hemen her noktasına ulaştırılmıştır. Gaspıralı İsmail Bey'in asıl gayesi Ruslar'ın işgal ettiği Türkistan topraklarında yeni usûl (usûl-i cedid) okullar açarak halkı eğitmek, bilgilendirmek ve bu yolla terakki ettirmektir.

Abdullah Avlani'nin anlatımlarına göre 1900 başlarında *Tercüman* gazetesini okuyanlar dönemin mollaları tarafından "Cedidciler" olarak adlandırılmışlardır.

TERCÜMAN GAZETESİNİN ŞAİR VE MUHARRİRİ İSMAİL BEK GASPIRALI CENAPLARININ VEFAT TARİHİ¹

Hiç kimseye acımayın ey vefasız nere zal
Nice gençleri sen ömrüne yetirdin zeval
İsmail Bey Gaspıralı idiler bîmisal
Kılmadın ilmine riayet eyledin paymal²
Telgraf aldık şu an, tamam eylediler deyip irtihal

Ağla millet, kan düküp şimdi ağlamanın vaktidir
Acı acı ağlamak, tamam, şimdi bizlere zarûr
Gitti âlem arsasından deyip figanı aşur
Karşılaysın sizler hem kalkıp ey ehl-i kubûr³
Gözleriniz aydın olsun dahi görsünler cemal

On iki Eylül Cuma günü o cevher
Elveda deyip o babamız ahirete kılmış sefer
Güneş tutuldu, söndü vehminden baktı kamer
Diye hemencecik telgraf ile bize verdi haber
Ah! İştince öldüğünü olduk hep kederli hâl

Ey saadet yıldızı batdın nereye sen bugün
Kapandı bütün âlem bilemedik biz gün mü tün⁴
Ey edipler serveri ve ey sahib-i ilm-i ledün⁵
Nereye gittin bizi bırakıp sahib-i ilm-i fûnûn¹

¹ Şiirin yayımlandığı yer Tevella'nın şiirlerini topladığı *Revnaku'l-İslam* adlı kitaptır. Bu şiir toplamını Begali Kasimov yeniden gözden geçirip giriş yazmak sureti ile neşretmiştir: Tevella, *Revnaku'l-İslam* (Begali Kasimov), Taşkent, Fen Neşriyatı, 1993.

² Ayak altı.

³ Kabir ehli, ölüler.

⁴ Gece.

⁵ *Ledün ilmi sahibi. Allah'ın velilerine ve Salih kullarına ihsan ettiği kalp ve sadır ilmi, batın ilmi.*

**ÖZBEK CEDİD ŞAİRİ TEVELLÂ'NIN GASPIRALI İSMAİL BEY'İN ÖLÜMÜNE
YAZDIĞI MERSİYE**

Senden ayrılıp ehl-i İslam oldular kederli hâl

Dahil ol cennete ey İslam ilinin rehberi
Sen idin âlem içre milletin başı önderi
Yaş döküp eyler dua bugün hep yaşlısı genci²
Çağırınlar diye seni iki cihan peygamberi
Gel beri deyi, el tutup o anda göstereyim cemal

Otuz altı yıl çıkıp adı gazetenin Tercüman
Eyledi milletin hâlini hemen bir bir beyan
Göze sürüp okur idi cümle pir ü civan³
Nâşiri gitti ya diye gör ki cümle Müslüman
Her daim düşünüp seni oldu acep gark-i hayal⁴

Et şerefli baba, bu âlem ili senden necl⁵
Buna rıza göstermeye senden bu yükselme delil
Hizmet ettin İslam milletine dinlenmeden bunca yıl
Biz dileriz şimdi kalanlara deyip sabr-ı cemil
Nail ol Hak rahmetine sahib-i şirin makal⁶

Her kazaya sabrediniz kim Hüda'nın hâhişi
Var mı ki dünyada kurtulan ölümden bir kişi
Ölümü için bütün İslam âlemi eyleyip nâlişi
Ey Tevella, sabret şimdi yoktur yanışi
Ölüm tarihi için "mehfur baba"⁷ Zülcelal (Kasimov 1993: 47)⁸.

Tevella'nın ne kadar duygusal ve milliyetçi bir şair olduğu malumdur. Şair için Gaspıralı İsmail Bey'in ölümü Türkistan'ın eğitim meşalesinin sönmeye gibi olmuştur. 1914 yılında Kırım Bahçesaray'da hayatını kaybeden Gaspıralı İsmail Bey'in ölüm haberini bir telgrafla öğrenen Tevella, bu haber üzerien gönlüne doğan elem ve keder dolu sözleri muhammes şeklinde nazmetmiştir. Tevella için Gaspıralı İsmail Bey büyük bir değerdir. Şiirde Gaspıralı İsmail Bey emsalsiz olarak ele alınmaktadır. İnsan bir ölünün

¹ Zahirî, müspet ilimler sahibi.

² Şiirde genç kelimesi öncedir fakat tercümede kulak ahengini bozmamak için bu şekilde aktardık.

³ Bütün genç yaşlı, herkes.

⁴ Hayaline daldı.

⁵ Bu âlem yani Cedid nesli senden türeme, senden olma.

⁶ Tatlı dilli, hoş sohbet, güzel söz sahibi.

⁷ Ebced hesabı ile Hicri 1332/1914 yılı.

⁸ Bu mersiye Özbek edebiyatında kısaca İsmoilbek Vefoti (İsmail Bey Vefatı) olarak bilinmektedir. Gaspıralı İsmail Bey'in vefatına sadece Tevella şiir yazmamıştır. Özbek Cedid yazarlarından ve Gaspıralı İsmail Bey'in takipçilerinden Hamza Hekimzade Niyazi'nin altı bentlik muhammesi (Nagayev 1994: 8-14), Sadredin Aynî (1878-1954)'nin Ustoz İsmoilbek Janoblari/Üstad İsmail Bey Cenapları (Kerimov maneviyat Yıldızları) adlı mersiyesi, Aşuralı Zahirî (1885-1937)'nin Gaspıralı vefatına dair kalem aldığı Marhum İsmoilbek Qanday Ishlar Qilgan/Merhum İsmail Bey Nasıl İşler Yapmıştır başlıklı makalesi (Zahirî 1914: 1-2), Mahmudhoca Behbudî'nin İsmoil Bek İla Musohaba yine Hamza'nın kalem almış olduğu Yevmu'l Vefot (1914) adlı mersiye bunlar arasında yer alır.

arkasından mersiyeler yazıyorsa bu elbette ölen kişinin ne kadar kıymetli ve sevilen birisi olduğunun göstergesidir. Nitekim Gaspıralı İsmail Bey için sadece Tevella değil Hamza Hekimzade Niyazi ve Mahmudhoca Behbudî başta olmak üzere Türkistan ve Kafkasya bölgesi şairleri çeşitli şiirler kaleme almışlardır.

Tevella, Gaspıralı İsmail Bey'in ölümü karşısında bütün milleti ağlamaya ve yas tutmaya çağırır. Onun ölümü üzerine ağlamanın zaruret haline geldiğini söyler. Şair bir zıtlık kurarak onun ölümü ile dünyadakilerin ağlaması gerektiğini ifade ederken ahiretekilerin de bu ölüm karşısında sevinmeleri gerektiğini belirtir. Kabirde yatan ölümlere seslenen şair Gaspıralı İsmail Bey için onların ayağa kalkıp onu karşılamalarını belirtir.

Üçüncü beşikte Gaspıralı İsmail Bey'in 12 Eylül Cuma günü vefat ettiği belirtilir. Gaspıralı İsmail Bey elveda diyerek bu dünyayı terk etmiş bu yüzden de güneş tutulmuştur. Ay ise kederli ve üzüntülüdür. Onun vefat haberi duyulunca herkes kedere gark olmuştur.

Dördüncü bentte Tevella güneş ve aydan sonra saadet yıldızı ile konuşur. Gaspıralı İsmail Bey'in ölümü sonrası saadet yıldızı kaybolmuştur. Gaspıralı İsmail Bey dünyayı aydınlattığı için ölümü sonrasında her yer kararmıştır. İnsanlar gece mi yoksa gündüz mü olduğunu seçememektedir. Bu bentte Tevella Gaspıralı İsmail Bey'le ilgili dikkat çekici bir tespitte bulunur. Onun ilm-i ledün sahibi olduğunu ifade eder. Buradan da anlaşılıyor ki Gaspıralı İsmail Bey dindar ve itikat sahibi bir Müslüman idi. Ve devamında onun zahiri müspet ilimlerde de çok yetkin olduğu belirtilir. Gaspıralı İsmail Bey'in ölümü ile hem İslam dünyası hem de Türkistan eğitimi keder ve hüzne dahil olmuştur. Beşinci bentte Tevella Gaspıralı İsmail Bey için dua eder. Onu İslam dünyasının rehberi ve milletin önderi vasıflarına dahil ederek cennete girmesini arzu eder. Çünkü arkasından genç yaşlı cümle halkın gözyaşı ile dua ettiğini söyler. Halk yine dua eder ki hazreti peygamber efendimiz seni davet etsin elinden tutup cemalini göstereyim sana. Tercüman gazetesi 36 yıl boyunca çıkıp bütün milletin ortak dili ve halinin tercümanı olmuştur. Gazete Türkistan'a geldiğinde halk onu yüzüne gözüne sürermiş. Bu da Tercüman gazetesinin Türkistan halkı için ne kadar kıymetli olduğunun en açık delilidir. Gaspıralı İsmail Bey'in ölümü sonrası halk acayip bir hayale gark olmuştur. Yedinci bentte Tevella, Gaspıralı İsmail Bey'e şerefli baba şeklinde seslenerek bu ilim dünyası insanların kendisinden türediğini, doğduğunu belirtir. O yüzden ona şerefli baba diye seslenmektedir. Buna dedil olarak da bu kadar yükselme ve ilerlemeyi örnek gösterir. Tevella'ya göre Gaspıralı İsmail Bey durmaksızın millete hizmet etmiştir. Şair geride kalanlara sabr-ı cemil niyaz ederken tatlı dilli hoş sohbet Gaspıralı İsmail Bey'in de Hakkın rahmetine nail olmasını niyaz eder.

Sonuç. Tevella sekizinci bentte ölüm gerçeğini anımsatarak bunun Allah'ın isteği olduğunu bu nedenle her kazaya sabır göstermek gerektiğini söyler. Dünyada ölümden kurtulan bir kişi yoktur. Gaspıralı İsmail Bey'in ölümü için cümle İslam âlemi feryat etmiştir. Ey tevella sana da sabretmek düşer çünkü gidenler geri dönmez. Tevella burada Gaspıralı İsmail Bey için bir ebcet hesabı ile ölüm tarihi düşürmüştür.

Kaynaklar

1. Andican A. Ahat. Ceditizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi.- İstanbul: Emre Yayınları, 2003
2. Devlet N. Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi.- Ankara,1999
3. Kahhar T. Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi II-III. Özbek Edebiyatı.- Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000

ÖZBEK CEDİD ŞAİRİ TEVELLÂ'NIN GASPIRALI İSMAİL BEY'İN ÖLÜMÜNE YAZDIĞI MERSİYE

4. Milli Uyanış Devri Özbek Edebiyatı / Kasimov Begali ve diğerleri.- Taşkent: Maneviyat Yayınları, 2004
5. Tevella. Revnaku'l-İslam / haz. Begali Kasimov.- Taşkent: Fen Neşriyatı, 1993
6. Turdiyev Sh. Aşurali Zahirî Sharq Yulduzi.- S. 4
7. Ülküsal M. Kırım Türkleri // Türk Dünyası El Kitabı I.- Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1976.- S. 1140-1153.
8. Yarkin İ. Batı Türkistan // Türk Dünyası El Kitabı I.- Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1976.- S. 1160-1216.
9. Zahirî A. Marhum Ismoilbek Qanday Ishlar Qilgan / Merhum İsmail Bey Nasıl İşler Yapmıştır.- Sadoyi Farg'ona Gazetasi.- 17 Eylül.- 1914 yıl.- 17.- S. 60.- S.1-2.

Ушенmez Э. Озбек Джедид об элегии Тевелли, посвященной смерти Исмаила Гаспринского /
Э. Ушенmez // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 3, ч. 1. – С. 125-129.

Методом биографического описания в статье рассматривается образ И. Гаспринского, вопросы джадидизма, отношение тюркского мира к И. Гаспринскому, выраженные в элегии поэта Озбека Джедиди.

Ключевые слова: Исмаил Гаспринский, Толеген Ходжамьяроглу (Тевелля), джадидизм, Туркистан, элегия Тевелли Гаспринскому.

Ушенmez E. Озбек Джедид про елегіі Тевеллі, присвяченій смерті Ісмаїла Гаспринського /
E. Ushenmez // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 3, ч. 1. – С. 125-129.

Методом біографічного опису в статті розглядається образ І. Гаспринського, питання джадидізма, ставлення тюркського світу до І. Гаспринського, виражені в елегії поета Озбек Джедиди

Ключові слова: Ісмаїл Гаспринський, Толеген Ходжамьяроглу (Тевелля), джадидизм, Туркистан, елегія Тевеллі Гаспринському

Ushenmez E. Ozbek Jadid about of Tevelli's elegy for the Ismail Gasprinskiy's death /
E. Ushenmez // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 3, part 1. – P. 125-129.

In this article with method of biographical descriptions the image I.Gasprinsky, jadidism issues, attitudes of the Turkic world to I.Gasprinsky expressed elegy of poet Tolegen Hodzhamyaroglu (Tevellya) are considered.

Key words: Ismail Gasprinsky, Tolegen Hodzhamyaroglu (Tevellya), Jadidism, Turkistan, elegy Tevelli for Ismail Gasprinsky

Поступила в редакцию 03.09.2012 г.